

Els Països Catalans als textos grecs de Ptolemeu. Assaig de reconstrucció

Vicenç M. Rosselló i Verger
Universitat de València
Vicent.Rossello@uv.es

Resum

Hom ha recollit una vuitantena de topònims grecs dels Països Catalans a partir de l'edició més reculada de la *Geographia* de C. Ptolemeu del segle segon després de Crist. Es tracta de localitzar-ne una bona proporció amb les problemàtiques coordenades dels nostres territoris.

Paraules clau: Ptolomeu, toponímia, Països Catalans.

Resumen: *Los países de lengua catalana en los textos griegos de Ptolomeo. Ensayo de reconstrucción*

Se han recogido cerca de ochenta topónimos griegos de los países de lengua catalana a partir de la edición más remota de la *Geographia* de C. Ptolomeo del siglo segundo después de Cristo. Se trata de localizar una buena proporción pese a las problemáticas coordenadas de nuestros territorios.

Palabras clave: Ptolomeo, toponimia, Hispania.

Abstract: *The Catalan-speaking countries in Ptolemy's Greek texts. Reconstruction test*

Around eighty of the Greek names of places has been collected by the countries of Catalan language from the earliest transcription of the *Geography* of C. Ptolemy (2nd century AD). It is question of locating more than half of the toponyms on the basis of the problematic coordinates of our territories.

Keywords: Ptolomy, toponymy, Hispania.

L'edició recent del text grec del còdex Seragliensis GI 57 d'Ístanbul (Stückelberger i Grasshoff, 2006)¹ m'autoritza a fer la recensió pel que fa als Països Catalans d'un mapa que va fer una passa de gegant des de Marinos de Tyros —que havia treballat entre 110 i 115 pC i introduït els κλιματα—² a Klaudios Ptolemaios.³ Dels 78 topònims referits al nostre àmbit, uns 67 estan més o menys identificats. N'hi ha de duplicats —sobretot de rius que són designats per la “ciutat” que els presideix— i tots els que romanen en la tenebra del dubte per les corrupteles dels texts no arribats a les nostres mans abans del segle XIII. És clar que la descripció de Ptolemeu es va confegir davant un mapa perquè en segueix les línies i en dona les coordenades a partir del meridià de les Illes Afortunades i de la latitud de l'equador. La longitud del nostre àmbit és compresa entre els 12° 15' i els 20° 15' i la latitud, entre els 37° 15' i els 43° 45'.

L'existència d'un manuscrit llatí a la Biblioteca Universitària de València, procedent del fons del filorenaiantista Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, que havia anat a raure al monestir de Sant Miquel dels Reis (Gutiérrez, 1913, m.s. 1895) i, procedent de la desamortització de 1835-1837, va ingressar a la nostra llibreria. Es tracta del *Codex Valentinus* de 108 fulls de vitel·la (44 x 30,5 cm) de la *Cosmographia* de Claudi Ptolemeu, suara editat per Vicent Garcia, molt acuradament quant a la reproducció gràfica, però no gaire quant a l'aspecte crític o codicològic, sense corregir-ne les errades de la traducció (Navarro *et al.*, 1983). Fischer (1914 i 1932) atribueix la versió llatina a Jacopo Angeli (1406, Dilke, 1987) de Scarperia, prop de Florència, i els mapes a Donnus Nicolaus Germanus (*ca.* 1420-1490), que estan en projecció cònica (el del món conegut) i trapezoidal, els altres vint-i-sis. Així és representat en aquest text (en versió llatina) quant als topònims dels Països Catalans. Segons Fischer (1932: 343-344), que d'Angeli transformà en *Cosmographia*, el manuscrit valencià devia estar entre l'L 15 (de la Biblioteca Nazionale di Napoli) i l'L 16 (de la New York Public Library, dit altrament ebnerià). Ambdós manegen per als mapes parcials la projecció de Donis.

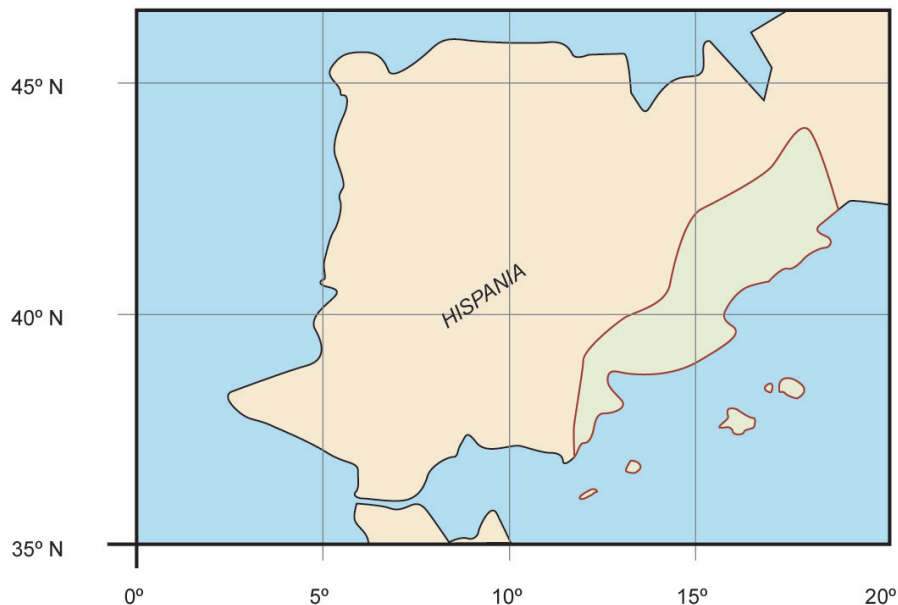
Ptolemeu (90-168 pC) a l'*Almagest* havia resolt el problema de l'esfericitat de la terra i del firmament, el càlcul de la latitud ϕ per l'ombra del $\gamma\nu\acute{\omega}\mu\omega\nu$ i la posició de l'eclíptica. Fet i fet seguia la Γεωγραφικὴ ὑφήγησις (introducció o guia geogràfica) inspirada en Marinos de Tir (*fl.* 100 aC) que postulava mapes en projecció cilíndrica, contemporània de Trajà, inspirat en Hipparchus de tres segles abans. Strabo (64 aC-21 aC) tenia en ment els dos procediments de representació cilíndrica i

1. Els principals còdexs grecs que es conserven són per ordre alfabètic: A *Vaticanus Palatinus*, 388 (segle XV); R *Marcianus*, 516 (Veneçia, segle XIV); S *Seragliensis*, 57 (Ístanbul, segle XIII, amb els mapes mig esvaïts); U *Urbinae graecus* 82 (Vaticà, segle XII avançat) i V *Vaticanus graecus* 177 (segle XIII, Berggren i Jones, 2000).

2. Els *climata* volien dir 'inclinacions' que serviren a Ptolemeu per establir zones separades per paral·lels. Marinos havia nascut a l'Alt Egipte, però escrivia en grec, tot movent-se entorn de la Biblioteca d'Alexandria. Ptolemeu (90-168 pC) el criticà, però se n'aprofità al compondre la *Mathematica Syntaxis* (141-147 pC). L'*Almagest*, inspirat en Hipparchus de Nicea que havia traduït en hores la latitud, per desenvolupar la Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις que era un 'manual de cartografia'. Per això els cartògrafs s'anomenaven 'geògrafs' i encara l'Institut Geogràfic Nacional de Espanya se'n diu així.

3. Darrere l'article *al-s'hi* va posar el mot *μεγίστη* (el 'major tractat') que venia a aclarir les coordenades celestes. Després vindria la *Geographia* en vuit llibres (Dilke, 1985).

Figura 1. *Hispania* al mapa deformat de Claudi Ptolemeu

S'hi destaca l'àrea estudiada per l'autor.

trapezoidal: els 26 mapes de detall del manuscrit, hi estan confegits. La duració del dia més llarg s'escau al meridià 5° a Thulē (63° de latitud) 19 hores; a Meroē (16° 25' N) 13 hores i a 4° 15' N, 12 hores i un quart (Stückelberger i Grasshoff, 2006).

La *Geographia* de Ptolemeu ens ofereix uns 8.000 indrets localitzats per tribus o pobles, de les goles dels rius,⁴ els caps o promontoris —cosa que suggereix que es referien a la navegació—, el traçat dels rius, llurs fonts i les “ciutats”. La longitud i latitud ve donada en graus i fraccions de 15 minuts. El meridià origen —que es consagrarà després de la redescoberta renaixentista de Ptolemeu— correspon a la més occidental de les illes Afortunades (*Ferro*). Hi ha seriosos dubtes sobre l'origen de les xifres del còdex que transcrivim i de les correccions: procedeixen del *Vaticanus Palatinus* 388, del *Marcianus graecus* 516 i del *Vaticanus graecus* 177 (Dilke, 1987). El mateix autor fa una comparança amb una àrea centuriada travessada per la Via Aemilia a migjorn del riu Po i els resultats només s'equivoquen de 5° de longitud i 2° de latitud.

A Bizanci va anar a parar la versió grega de l'original del text de Ptolemeu i és possible que en procedeixin els mapes d'al-Jwārizmī⁵ i d'al-Idrīsī. El descobridor de Ptolemeu, tanmateix, fou l'erudit Màximos Planudes (*ca.* 1260-1310) que no ens diu si el manuscrit tenia mapes o es van reconstruir a partir de les dades

4. L'encapçalament de la gola del Guadalaviar n'implica que l'atribució del riu Τούριος deu ser posterior al segle XVI (Rosselló, 2004).

5. Al-Jwarizmi hi coincideix en determinades longituds i latituds en unes taules que reporten topònims ptolomaics concrets, com al-Bāttānī (+ 626).

Figura 2. *Hispania* al *Codex Valentinus* de la *Cosmographia* de Claudi Ptolemeu en versió llatina de J. d'Angeli, segons Fischer (1932), interposada entre l'L-15 i l'L-16.

Biblioteca Universitària de València, m.s. 1895

(Diller, 1936, p. 236-238). Tanmateix, els tractadistes Dilke (1987) i Gautier (2007) opinen que en tenia amb especial atenció al litoral. La redescoberta florentina de Manuel Chrysoloras (1397) —que no acabà la traducció—, invitat bizantí de l'erudit Palla Strozzi, i els esdeveniments culturals successius (Gautier, 2007) facilitaren l'edició de Karl F. A. Nobbe (1843-1845) que transcriu el capítol 8, 26 per 8,30.

El monjo benedictí Domnus Nicolaus Germanus devers 1466-1468 va traçar la projecció trapezoidal que s'ha anomenat Donis, però nosaltres l'hem transformada en una projecció cilíndrica de meridians i paral·lels rectes, separats per coordenades horàries. El mapa segueix paral·lels d'un quart d'hora, segons les prescripcions del llibre 8è de Ptolemeu (Dilke, 1985). El paral·lel 14 correspon al Pontos que registra l'hora 15 ½; el de Bizanci és el 13 de l'hora 15 i ¼; el de l'Hel·lespont pertoca a les 15 hores; l'onze, innomenat pertany a les 14 i ¾ i, finalment, el 10 assenyala Rhodos amb una hora de 14 i ½. Així és representat en aquest text pel que fa als topònims declarats o suposats dels Països Catalans.

Tot i haver refusat la projecció de Marinos "equirectangular cilíndrica", la introdueix al llibre 8, 26 (8,30) a l'edició de Nobbe, amb la precisió d'un 1/12 grau = 15 minuts horaris (Berggren i Jones, 2000). Un altre afer és si s'hi basaren les cartes portolanes. Sospitem que sí.

Afegim com a apèndix la taula de les equivalències dels capítols ptolemaics 6 i 10, amb la numeració i les introduccions traduïdes al català de l'original grec. A la primera columna hi va la transcripció grega; a la segona, la transcripció llatina; a la tercera columna, l'equivalència actual: les desconegudes, en blanc; a la quarta columna, la longitud i a la quinta la correcció dels còdexs A 388, R 516 i V 177; la latitud ocupa la sisena columna i les correccions respectives, la setena. Coromines (1994) fa qüestió de moltes de les divisions per pobles o tribus i de l'assignació corrent de les viles o "ciutats". Ho reflectim a les notes a l'apèndix.

Després s'ofereix una reconstrucció del mapa reduït en una projecció equiangular cilíndrica que és la que s'aproxima més a la realitat.

Apèndix

Capítol 6. SITUACIÓ DE LA TARRACONENSE

11. Des del sol ixent estiuec [NE], la part dels Pirineus és limitada pel just ara esmentat cap de Biarra fins a la serralada que toca la Mar Nostra on s'aixeca el santuari de Venus que té:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Ἱερον Ἀφροδίτης	templum Veneris	cap de Biarra	20° 20'	20° 30'	42° 20'	

Després, aquesta serralada es torça una mica cap a Hispània, de manera que al bell mig de la corba, la Tarraconense té els graus:

longitud	latitud
17°	43°

12. Dels altres costats de la Tarraconense, els de Lusitània i la Bètica ja s'han esmentat; l'altra part que està vora del Mar Balear i es doblega cap al sol ixent hivernenc [SE], es descriu així després de la Bètica:

longitud	latitud
12°	37° 15'

.....

14. Al litoral dels contestans:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Λούκεντον	Lucentum ⁶	Alacant (l'Albufereta)	12° 30'	12° 10'	37° 20'	37° 30'
Καρρηδών Νέα	Carthago Nova	Cartagena	12° 15'		37° 55'	
Σκομβραρία ἄρκα	Caput Scombraria	Cabo de Palos	12° 55'	12° 30'	38° 05'	38° 10'
Τέρεβρος ἐκβολαί	Tader (gola)	riu Segura	12° 30'		38° 30'	
Αλωναί	Alonis (gola)	Santa Pola? la Vila Joiosa?	12° 40'	12° 30'	38° 30'	
Σαιτάβιος ἐκβολαί	Setabis ⁷ (gola)		13°		38° 45'	
Πλικιτάνος λιμὴν	Portus Illicitanus	badia de Santa Pola	13° 30'		38° 45'	
Σούκρωνος ἐκβολαί	Sucro (gola)	riu Xúquer	14°		38° 20'	38° 50'

15. Al litoral dels edetans:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Παλλαντία ἐκβολαί	Pallantia ⁸ (gola)	Riu de Morvedre (Palància)	14° 40'	14° 30'	38° 55'	
Τούριος ἐκβολαί	Turia (gola)	Guadalaviar (Túria)	15°		39°	
Διάνιον	Danium	Dénia ⁹	15° 30'		40° 30'	

16. Al litoral dels ilercavons:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Τενέβριον ἄκρον	Tenebrium caput	cap de la Nau	11° 55'	11° 50'	39° 40'	39° 20'
Τενέβριος λιμὴν	Tenebrius portus		15° 30'		40°	
Ιβηρος ἐκβολαί	Iberus (gola)	riu Ebre	16°		40° 30'	

17. Al litoral dels cossetans:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Ταρράκων	Tarraco	Tarragona	16° 20'		40° 40'	
Σούβουρ	Subur	Subirats?	16° 50'		40° 45'	

6. El mot Lucentum procedeix d'akra Leuke, 'la penya blanca'.

7. Un riu desconegut, localitzat entre València i Xàtiva.

8. Coromines (1996) ho dubta.

9. Es relaciona amb el cap Tenebrium que roman enfront de Menorca.

18. Al litoral dels laietans:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Βαρκινών	Barcino	Barcelona	17° 15'		41°	
Ρουβρικάτου έκβολαι	Rubricatus (gola)	riu Llobregat	17° 30'		41°	41° 15'

19.

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Βαιτουλών	Baetulo	Badalona	17° 50'		41° 20'	
Λουνάριον ἄκρον	Lunarium caput	cap Begur	18° 30'		41° 30'	41° 20'
Διλουρών	Iluro	Mataró	18°		41° 45'	
Βλάνδα	Blanda ¹⁰	Blanes	18° 15'		42°	

20. Al litoral dels indigetes:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Σαμβρόκα έκβολαι	Sambroca (gola)	riu Ter ¹¹	18° 30'		42° 10'	
Ἐμποριαί	Emporiae	Empúries	18° 45'		42° 20'	
Κλωδιανου έκβολαι	Clodianus (gola)	riu Fluvià ¹²	19°		42° 30'	
Ῥόδη πόλις	Rhodes (ciutat)	Roses	19° 30'		42° 30'	

Després d'ella segueix ja l'esmentat santuari de Venus

longitud	latitud
20° 20'	42° 20'

21. S'anomenen les muntanyes més notables de la Tarraconense de les quals els extrems van des de:

text grec	transcripció	equivalència	extrems	extrems	extrems	extrems
Ἐδούλιον ὄρος	Edulius (serralada)	Serralada Ibèrica aragonesa	14° 40'	42° 15'	16°	43°
Ἰδουβέδα	Idubeda (serralada)	Serralada Ibèrica valenciana	14°	41° 30'	14° 20'	39°
Ὀρτοσπέδα	Orospeda (serralada)	Serralada Bètica valenciana	12°	37° 40'	14°	39° 40'

10. Ho justifica Coromines (1995).

11. Coromines l'identifica amb el Fluvià o la Muga.

12. N'explica la contracció Coromines (1995) com a FLUVI(UM CLO)DIANUM.

22. El domini del caput Nerium és habitat pels Àrtabres...

.....

62. Darrere aquests [oretans], al costat litoral de la mar, habiten els contestans les ciutats interiors dels quals són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Μενλαρία	Menlaria		13° 45'	13° 30'	39° 15'	
Ουαλεντία	Valentia	València	14°		39°	39° 05'
Σαιταβίς	Saetabis	Xàtiva	13°		39°	
Σαιταβίκουλα	Saetabacula	Alzira?	13° 40'		38° 55'	
Ιλικίας	Illici	l'Alcúdia (Elx)	12° 20'		38° 30'	38° 50'
Ιασπίς	Iaspis	Aspe	12° 20'		38° 55'	38° 15'

63. Més a llevant d'aquests, els bastetans i celtíbers, habiten els edetans, les ciutats interiors dels quals són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Λάσσιρα	Lassira	el Forcall	14° 50'		39° 40'	
Ηδητα/Λείρια	Liria ¹³	Llíria	14° 25'		39° 25'	
Σάγουντον	Saguntum	Morvedre/Sagunt	14° 35'		39° 40'	39° 20'

64. De més a més, anant vers llevant hi viuen els ilerconvons, les ciutats interiors dels quals són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Καρχηδών παλαιά	Carthago Vetus	Olèrdola/ Vilafranca del Penedès	16° 20'	16° 40'	40° 40'	41° 20'
Θεάνα	Theaua		14° 15'	15° 15'	40° 40'	
Αδεβα	Adeba	Vinaròs?	15° 40'	15° 30'	40° 30'	
Τιαριουλία	Tiariulia	Traiguera?	15° 30'		40° 20'	40° 25'
Σίγαρρα	Sigarra	els Prats del Rei	15° 05'		40° 15'	
Δέρτωση	Dertosa	Tortosa	15° 15'		40°	

65. Al sector entre l'Ebre i els Pirineus s'estenen cap a llevant els autrigons.

.....

13. Ηδητα, και Λείρια diu el text de Ptolemeu. No se n'ha demostrat l'equivalència.

68. I encara més a llevant segueixen els esmentats, els ilergetes, les ciutats interiors dels quals són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Γάλλικα Φλαουία	Gallica Flavia		15° 30'		41° 40'	
Ιλέρδα	Ilerda	Lleida	15° 25'		41° 25'	

69. A migjorn d'aquests hom troba vers llevant els ceretans; la seva ciutat és:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Ιουλία Λίβικα	Iulia Libica	Llívia	17° 20'		42° 45'	

70. Per l'occident d'aquests, hi estan tocant els ausetans, les ciutats dels quals són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Υδρατα Θερμά	Aquae Calidae	Caldes de Montbui	16° 40'		42° 10'	
Αὔσα	Ausa	Vic ¹⁴	16° 10'		42° 10'	42° 30'
Βαικούλα	Baecula		17°		42° 15'	
Γερούνδα	Gerunda	Girona	16° 40'	17° 55'	42° 40'	42° 15'

71. Després d'aqueixos, segueixen els castellans,¹⁵

72. També més al ponent d'aquells hi ha els iaquetans (aquetans) amb les ciutats:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Αἴσω	Aeso	Isona	16° 20'		42°	
Οὔδουρα	Udura		16° 30'		41° 15'	
Ασκερρίς	Ascerris		16°		41° 40'	
Σετελσίς	Setelsis	Solsona ¹⁶	16° 40'		41° 35'	
Τηλοβίς	Telobis	Martorell?	16°		41° 10'	
Κερεσός	Ceresus		15° 40'		41° 20'	
Βακασίς	Bacasis ¹⁷		16° 45'		41° 55'	41° 25'
Ιεσσός	Iessus	Guissona	15° 30'		41°	
Αναβίς	Anabis		16° 20'		41° 20'	41°
Κίinna	Cinna		15° 50'		40° 50'	

14. *Vicus Ausonae* es llegeix a la documentació medieval.

15. Els kastelanoi de Ptolemeu habitaven per aquests indrets.

16. L'atribució de Solsona, la fa Périe de Marca (1688); la discuteix J. Coromines (1996) traslladant-la a Sadernes, dins el Pirineu.

17. Determinats autors ho han fet caure a Bagà per un mètode "sonoetimològic".

73. Hi ha també les ciutats interiors dels indigetes:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Δεκιάνα	Deciana	la Jonquera	18° 40'	17° 50'	42° 35'	
Ιουνκαρία	Iuncaria	l'Aigueta (Figueres)	18° 30'	18° 10'	42° 25'	42° 20'

74. Als postpaís dels laietans roman la ciutat:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
'Ρουβρικάτα	Rubicata	Rubí/ Olesa de Montserrat	17° 20'		41° 35'	41° 25'

77. Al mar Balear hi ha dues illes que s'anomenen Πιτιούσαι [Pitiüsses]; la menor es diu Ophiussa [Formentera] i la major Ebusus [Eivissa], amb la ciutat homònima:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Οφιοῦσα	Ophiussa	Formentera	14° 50'		38° 20'	
Εβυσσος	Ebusus	Eivissa	14°		38° 05'	

78. De més a més de les illes Balears, que en grec es diuen Γυμνήσαι, a la major [Mallorca] de les quals hi ha dues ciutats:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Πάλλα	Palma	Ciutat de Mallorca/Palma	16° 10'		39° 15'	
Πολλεντία	Pollentia	Alcúdia	16° 45'		39° 15'	

A la menor de les illes [Menorca] hi ha les següents ciutats:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Ιαμνα	Iamo	Ciudadella de Menorca	17° 10'		39° 30'	
Μαγώ	Mago	Maó	17° 30'		39° 30'	

Capítol 10. GALLIA NARBONENSIS

1. Ja s'han explicat les fronteres de la Gàl·lia Narbonense que limiten amb tres regions

.....

2. El costat meridional confina amb la part restant dels Pirineus, o sigui, des de l'Aquitània fins a les branques que arriben al Mare Nostrum on hi ha el temple de Venus. Després del temple de Venus al cap oriental dels Pirineus, els graus són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Αφροδίσιον Ιερόν	Templum Veneris	Port Vendres (cap de	20° 20'		42° 20'	

Ἰλλιβήριος ἐκβολαί	Illiberis (gola)	riu Tec	21°		42° 40'	
Ρουσκίνωνος ἐκβολαί	Ruscino (gola)	riu Tet	21° 15'		42° 35'	

9. Les regions més occidentals de la Gàl·lia Narbonense, les habiten els pobles volcs tectòsages, dels quals les ciutats interiors són:

text grec	transcripció	equivalència	longitud	correcció	latitud	correcció
Ἰλλιβήρις	Illiberis	Elna	19° 15'		43° 15'	
Ρουσκινών	Ruscino	Castell Rosselló	20°		43° 30'	

Figura 3. Els Països Catalans segons la cartografia restaurada de C. Ptolemeu, d'acord amb Stückelberger-Grasshoff (2006) modificat

La línia delimita l'àrea estudiada per l'autor.

Bibliografia

- BAGROW, Leo (1945). "The origin of Ptolemy's Geographia". *Geografiska Annaler*, núm. 27, p. 318-387.
- BERGGREN, J. Lennart; Alexander JONES (2000). *Ptolemy's Geography. A Annotated Translation of the Theoretical Chapters*. Princeton-Oxford, Princeton University Press.
- COROMINES, Joan (1985-1996). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial, 8 vol.
- CRONE, Gerald R. (1956). *Historia de los mapas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- DILLER, N. (1936). "Incipient Errors in Manuscripts". *Transactions of the American Philological Association*, núm. 71, p. 232-239. Reprinted (1983): *Studies in Greek Manuscript Tradition*, Amsterdam.
- FISCHER, Joseph (1914). "El val[i]oso manuscrito latino de Ptolomeo de la Biblioteca Universitaria de Valencia". *Ibérica*, núm. 7, p. 103-107. [És la transcripció parcial, paraula per paraula, de la nota apareguda a l'espècimen B (1913), amb el títol "Resultados de mis investigaciones cartográficas", p. 28-31].
- FISCHER, Joseph (1932). *Claudii Ptolomaei Geographiae codex Urbinae graecus 82 phototypice depictus consilio et opera curatorum Bibliothecae Vaticanae*. Leiden: E. J. Brill- Leipzig, ap. Harrassowitz, 3 vol.
- GUTIÉRREZ, Marcelino (1913). *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca de la Universidad de Valencia*. València: Ed. Maragat, 3 vol.
- MARINIS, Tammara de (1952). *La Biblioteca Napoletana dei re d'Aragona*. Milà: Hoepli, 4 vol. [Reimpres, Stamperia Valdona, 1969.]
- MAZZATINTI, Giorgio (1897). *La biblioteca dei re d'Aragona in Napoli*. Roccas S. Caciato, L. Capelli.
- MŽIK, H.; F. HOPFNER (1938). *Des Klaudios Ptolemaios Einführung in die darstellende Erdkunde. Erster Teil. Theorie und Grundlagen der darstellende Erdkunde*. Viena: Gerold & Co.
- NAVARRO, Víctor et al. (1993). *Claudio Ptolomeo. Cosmografía. Códice Latino. Biblioteca Universitaria de Valencia. Siglo xv*. Paterna: Vicent García, ed.
- NOBBE, C. F. A. (1843-1845). *Claudii Ptolemaei Geographia*. Leipzig, C. Tauchnitz, 3 vol. [Reprint, Hildesheim, 1966.]
- ROSSELLÓ, Vicenç (2004). "La designació dels grans rius valencians". *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València, cf. p. 35-50.
- SCHNABEL, Paul (1938). *Text und Karten des Ptolemäus. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Geographie und Völkerkunde 2*. Leipzig: K. F. Koehlers Antiquarium.
- STÜCKELBERGER, Alfred; Gerd GRASSHOFF [ed.] (2006). *Klaudios Ptolemaios Handbuch der Geographie. Griechisch – Deutsch*. Basel: Schwabe Verlag AG, 2 vol.
- TIBBETTS, Gerald R. (1984). "4. The Beginnings of a Cartographic Tradition", dins: J. B. HARLEY; D. WOODWARD [ed.]. *History of Cartography, I. Cartography in the Traditional Islamic Societies*. Chicago: University of Chicago Press, cf. p. 90-107.